

Philippe Van Parijs

Brussel hoofdstad van Europa: De nieuwe taalkundige uitdagingen

Inleiding

De taaloorlog situeert zich in het hart van de geschiedenis van België. Doorheen bittere gevechten, eindeloze krachtmetingen en moeizame compromissen hebben de politieke besluitvormers geleidelijk een juridisch kader uitgewerkt, bijgewerkt en nog eens bijgewerkt, dat tegelijk een relatief vredig samenleven en een redelijk doeltreffende werking mogelijk maakt. Maar terwijl men hier nog de degenen kruist over het voortbestaan van de faciliteiten in enkele Vlaamse gemeenten of over de beheersing van het Nederlands door de Brusselse brandweer, ondergaat het taalkundige landschap van Europa, België en Brussel een nooit eerder geziene transformatie, die we dringend in kaart moeten brengen.

De opkomst van het Engels

Voor we inzoomen op België en Brussel, eerst een snelle blik op de huidige dynamiek in Europa, waar we nu zicht op hebben dankzij de speciale Eurobarometer 2006 Europeanen en hun talen. Die gebruikt als indicator het aandeel van de bevolking dat zegt een taal goed of zeer goed te spreken (hetzij als moedertaal, hetzij als vreemde taal) en verdeelt deze indicator vervolgens in leeftijdsgroepen. Zo krijgen we een nauwkeurig idee van de verandering die aan de gang is.

Deze verandering is spectaculair (zie Grafiek 1). Zo zien we, als we van de oudste groep (65 jaar en ouder) naar de jongste groep (15-24) gaan, dat het Duits, de eerste Europese taal onder de gepensioneerden, geleidelijk wordt ingehaald door het Frans, onder meer ten gevolge van de daling van het geboortecijfer in Duitsland. Om analoge redenen wordt het Italiaans ingehaald door het Spaans. Maar het verschijnsel dat alle andere overheerst, is de explosieve verspreiding van het Engels, dat stijgt van 24 naar 59%; niet door een ongebreidelde voortplanting op de Britse

Philippe Van Parijs

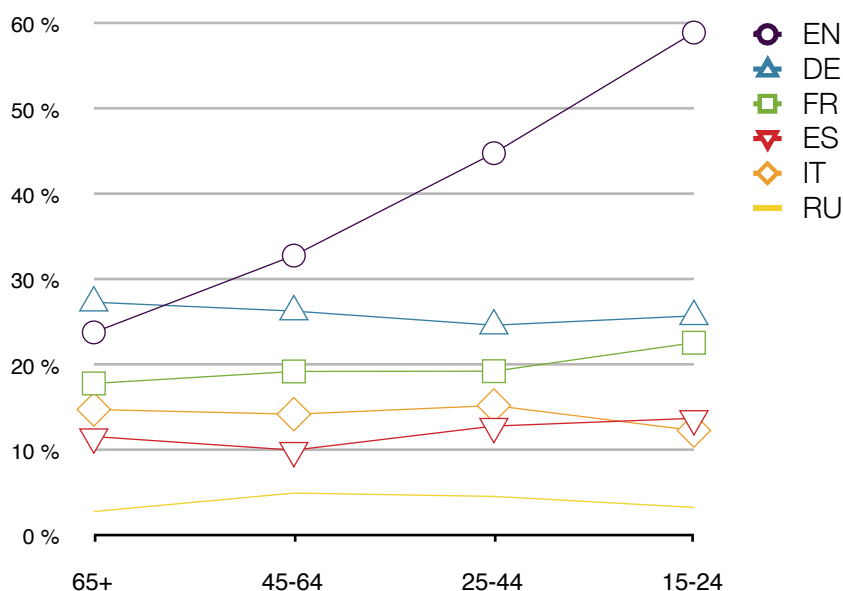
*Université catholique de Louvain (UCL),
Chaire Hoover d'éthique économique et sociale,
e-mail: vanparijs@etes.ucl.ac.be,
tel. +32 10 47 39 50,
www.etes.ucl.ac.be*

*Michel Hubert, hoofdredacteur:
Facultés universitaires Saint-Louis (FUSL),
+32 2 211 78 53 en +32 485 41 67 64
e-mail: hubert@fusl.ac.be*

Een kortere versie van deze tekst verscheen in de *KVS Express* van maart-april 2007. www.kvs.be

eilanden, maar doordat het aandeel van de Europeanen die het Engels 'goed of zeer goed' leren als tweede of derde taal stijgt van 10 naar meer dan 50%, in vergelijking met 11% voor het Frans. Dit proces zal niet vertragen, maar integendeel juist versnellen als gevolg van een zeer eenvoudig zelfversterkend mechanisme: hoe meer mensen een taal spreken, hoe meer reden we hebben om die taal te leren en hoe meer gelegenheden om die te oefenen. En hoe beter wij die taal spreken, hoe meer we anderen aanmoedigen om de taal te leren en hoe meer gelegenheden zij hebben om de taal te oefenen.

Grafiek 1

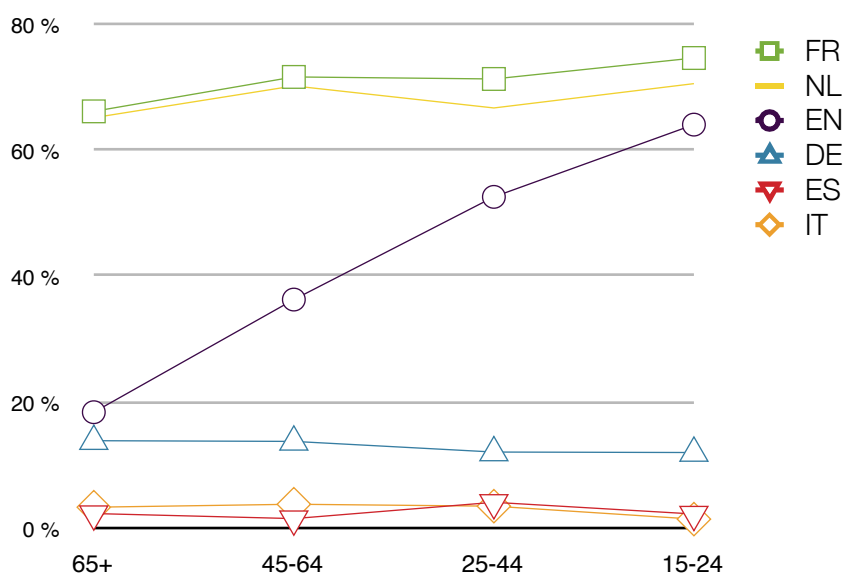


Europa: talenkennis per leeftijd 2005 (2005)
 Percentage van de totale EU25 bevolking die zegt
 een bepaalde taal goed of zeer goed te kennen
 (moedertaal inbegrepen)

Bron: Eurobarometer 2006. Berekeningen: Jonathan Van Parys & Sven Wauters, FUSL.

Dit Europese verschijnsel is heel goed waarneembaar in België, maar met plaatselijke bijzonderheden (Grafiek 2). Het Frans is duidelijk minder verspreid als moedertaal, maar bereikt toch het niveau van het Nederlands bij de oudste groep als taal die ze goed of zeer goed spreken. En bij de jongere categorieën overstijgt het zelfs het Nederlands, uiteraard niet door een zeer snelle bevolkingstoename in Wallonië, maar door de stijgende scholingsgraad in Vlaanderen, waardoor de kloof tussen de

kennis van de Nederlandstaligen van het Frans en de kennis van de Franstaligen van het Nederlands nog groter is geworden. Maar net zoals in heel Europa, is het meest spectaculaire verschijnsel in België de explosie van de kennis van het Engels. Onder de oudste groep is de kennis van het Engels nauwelijks meer verspreid dan de kennis van onze derde landstaal. Maar als we van de oudste naar de jongste groep gaan, dan neemt de kennis van het Duits af, terwijl de kennis van het Engels, nog steeds volgens hetzelfde criterium, niet ver af is van de kennis van het Frans en het Nederlands. Als de jongeren van vandaag hun taalonderwijs hebben beëindigd, dan zal de volgorde van de drie talen waarschijnlijk worden omgekeerd. Voor hun generatie zal het Engels de eerste taal van het land zijn geworden, het Nederlands de tweede en het Frans de derde. De kennis van het Frans door de Vlamingen zal nog altijd veel hoger liggen dan de kennis van het Nederlands door de Walen, maar de intensiteit van het leerproces heeft te lijden onder de concurrentie met het Engels. Hoe beter de Franstaligen en de Walen Engels leren, hoe minder redenen en gelegenheden de Vlamingen hebben om Frans te leren.



Grafiek 2

België: talenkennis per leeftijd (2005)

Percentage van de Belgische bevolking die zegt een bepaalde taal goed of zeer goed te kennen (moedertaal inbegrepen)

Bron: Eurobarometer 2006. Berekeningen: Jonathan Van Parys & Sven Wauters, FUSL.

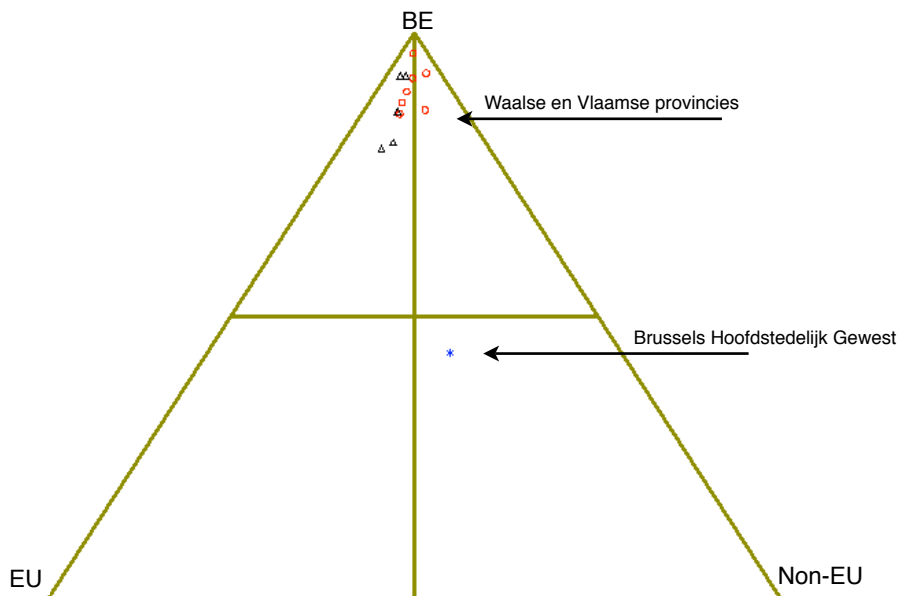
Brussel lijkt niet meer op België

De Europese data geven ook een idee van de verschillen tussen de verschillende delen van het land. Eerste opmerkelijke feit: er zijn nog maar drie provincies waar de kennis van de tweede landstaal hoger is dan die van het Engels: Waals-Brabant, Vlaams-Brabant en West-Vlaanderen, dat naast Frankrijk ligt. In alle andere provincies en ook in Brussel, is het Engels op hetzelfde of een hoger niveau gekomen dan het Frans en het Nederlands als niet-moedertaal. Tweede opmerkelijke feit: het taalkundige panorama van de provincies komt slechts zeer onvolledig overeen met het officiële eentalige stelsel in twee van de drie gewesten en de tweetaligheid in het derde gewest. De kennis van het Frans komt dicht in de buurt van de 100% in de vijf Waalse provincies en ook de kennis van het Nederlands daalt niet significant onder de 100% in de Vlaamse provincies behalve in Vlaams-Brabant. Maar Brussel is mijlener verwijderd van de nationale tweetaligheid, zelfs meer dan Waals-Brabant en alle Vlaamse provincies, met uitzondering van Limburg. In de realiteit is het Vlaams-Brabant (met 94% Nederlandstaligen en 66% Franstaligen), en niet Brussel (met respectievelijk 31% Nederlandstaligen en 96% Franstaligen), dat met stip de titel van de tweetalige regio van het land mag opeisen.

Mogen we daaruit concluderen dat Brussel, taalkundig gesproken, als een Waalse provincie beschouwd zou kunnen worden? Verre van. Om dit in te zien, hoeven we alleen maar even te kijken naar het aandeel van de bevolking in elke provincie en in Brussel die we kunnen beschouwen als 'oude Belgen?', als ingezetenen? van niet-Belgische Europese afkomst en als ingezetenen van niet-Europese afkomst (volgens de ruwe schatting van Jan Hertogen: www.npdata.be/Data/Vreemdelingen/). In alle Vlaamse en Waalse provincies overstijgen de 'oude Belgen' de 80%, maar in Brussel vertegenwoordigen ze maar 44%. De inwoners van niet-Europese afkomst blijven onder de 10% in alle provincies, maar in Brussel vormen ze een derde van de bevolking (Grafiek 3 en Grafiek 4). In dat opzicht lijken Vlaanderen en Wallonië op elkaar, maar Brussel wordt steeds minder Belgisch, met een steeds meer diverse bevolking, die tegelijk meer meertalig is dan de rest van het land en minder tweetalig in de Belgische betekenis dan de helft van de provincies.

Grafiek 3
Proportie inwoners van buitenlandse afkomst per provincie 2005.

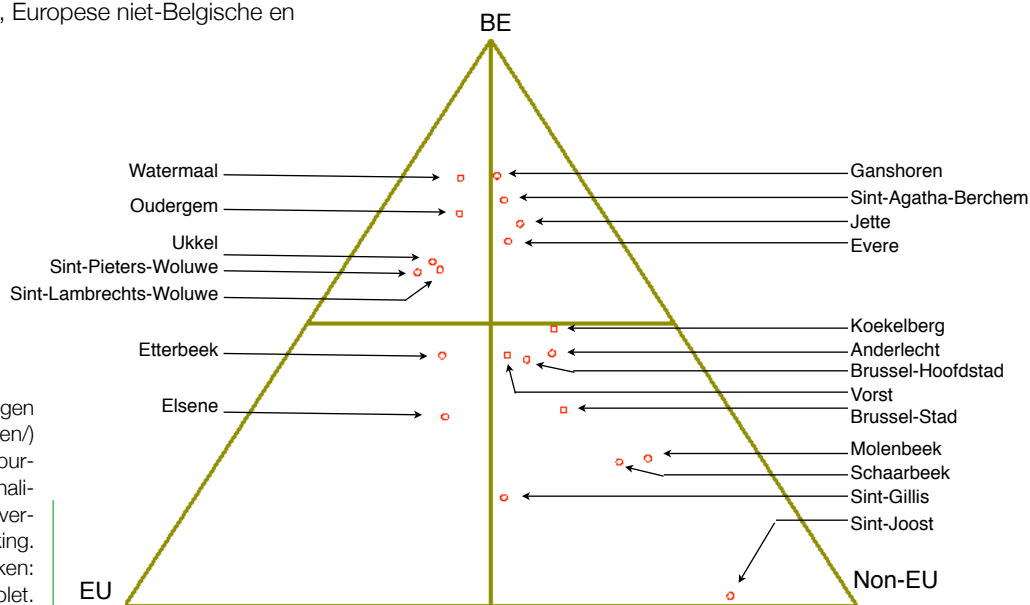
Driehoeken voor de Waalse prov.,
cirkels voor de Vlaamse prov.,
ster voor het BHG.
De afstanden tussen elk punt en de kanten van de driehoek stellen de proporties inwoners van Belgische, Europese niet-Belgische en niet-Europese afkomst voor.



Grafiek 4
Proportie inwoners van buitenlandse afkomst per gemeente 2005.

De afstanden tussen elk punt en de kanten van de driehoek stellen de proporties inwoners van Belgische, Europese niet-Belgische en niet-Europese afkomst voor.

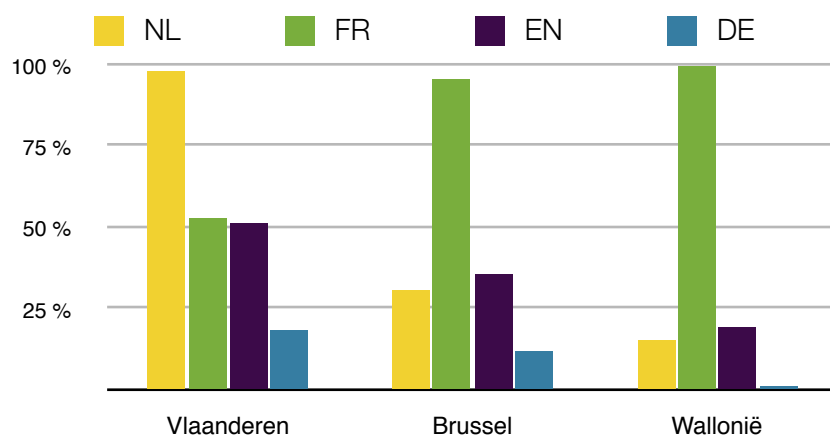
Bron: Jan Hertogen
(www.npdata.be/Data/Vreemdelingen/)
Schattingen op basis van het aantal burgers en naturalisaties voor elke nationaliteit, en van het aantal geboortes en overlijdens in de genaturaliseerde bevolking.
Grafieken:
Bernard Masuy en Grégoire Polet.



Tegen deze achtergrond is het leerrijk om de drie gewesten te vergelijken op het vlak van de kennis van de vier meest verspreide talen, als moedertaal of als vreemde taal (Grafiek 5). De verspreiding van het Duits is het sterkst in Vlaanderen en -misschien verrassend- het zwakst in Wallonië, de Duitstalige gemeenschap inbegrepen. Het Engels is de tweede taal van Wallonië, maar ook van Brussel; in Vlaanderen blijft het Frans nipt de tweede taal. Als we ons beperken tot deze vier talen, dan kunnen we zonder aarzelen stellen dat Vlaanderen veruit het meest meertalige gewest is, aangezien de gemiddelde kennis van deze talen 'goed of zeer goed' is bij 56% van de Vlamingen, tegenover slechts 44% van de Brusselaars en 34% van de Walen.

Grafiek 5**België: talenkennis (NL/FR/EN/DE) per gewest (2005)**

Percentage van de bevolking die zegt Nederlands, Frans, Engels en Duits goed of zeer goed te kennen

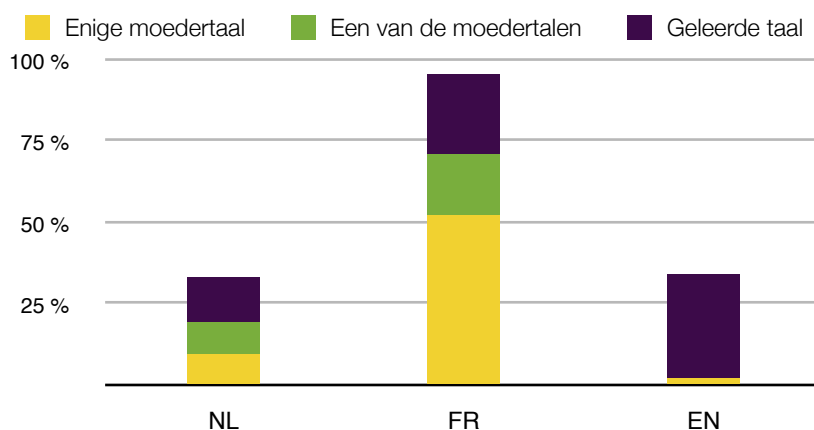


Bron: Eurobarometer 2006. Berekeningen: Jonathan Van Parijs & Sven Wauters, FUSL.

Uit oudere (van 1999 in plaats van 2005), maar precieze gegevens kunnen we voor de drie meest verspreide talen opmaken welk aandeel toe te schrijven is aan de moedertaal en welk aandeel aan de taalverwerving (Grafiek 6). Het aandeel Engelstalige moedertaalsprekers is uiteraard zeer klein ten opzichte van het totale aantal Engelstaligen. Het aandeel Brusselaars met Nederlands als enige moedertaal was toen lager dan 10% en dat van de Brusselaars met Frans als enige moedertaal was iets hoger dan 50%. Als we deze gegevens combineren met geloofwaardige hypothesen over de kenmerken van de steekproef en over de veranderingen van de laatste jaren, dan mogen we stellen dat de Franstaligen, in de betekenis van personen voor wie het Frans de moedertaal is, vandaag een minderheid vormen in Brus-

sel. Als we 'Franstaligen' echter opvatten als personen die het Frans goed of zeer goed beheersen, dan komen we dichtbij de 95%, met inbegrip van praktisch alle Nederlandstalige Brusselaars.

Grafiek 6
Brussel: : percentage Nederlands-, Frans- en Engelstaligen (1999)



Bron: Rudi Janssens, *Taalgebruik in Brussel (VUB Press, 2001, 65.)*

De Brusselse uitdaging

Zo krijgen we dus een idee van de Europese, Belgische en Brusselse realiteit. Maar wat moeten we ermee? Eerst en vooral met nadruk bevestigen dat de spectaculaire verspreiding van het Engels niet alleen onvermijdelijk, maar ook wenselijk is, vooral in Brussel. Zowel in Europa als in de rest van de wereld hebben we dringend behoefte aan een gemeenschappelijke taal die niet wordt gemonopoliseerd door een kleine elite, maar die ruim verspreid is onder alle lagen van de bevolking. Toevaligheden in de geschiedenis hebben deze rol toebedeeld aan het Engels. Voor ons een buitengewone kans! Of we nu Frans- of Nederlandstalig zijn, het Engels is een van de 10 tot 15 talen die het dichtste bij onze taal liggen, tussen de 6000 talen die vandaag ter wereld worden gesproken. En dat is niet alles: als er van één taal ter wereld beweerd kan worden dat ze midden tussen het Frans en het Nederlands ligt, dan is dit het Engels en alleen het Engels. Het ontstond als een dialect dichtbij het Fries, dat de Angelen in de vijfde eeuw mee het Kanaal overnamen. Daarna werd het onherkenbaar gemaakt door de Vikingen, die na enkele eeuwen Franse taal in Normandië er de spraakkunst van kwamen vereenvoudigen en er 10.000 Franse woorden aan toevoegden. Misschien zullen enkele onverbeterlijke narcisten erin slagen om te jammeren over het feit dat de gekozen taal niet exact overeenkomt

met die waarin hun moeder hen heeft grootgebracht. Maar dat is geen reden om ons plezier te laten vergallen.

Of we erover blijven jammeren of er ons bij neerleggen, de Europese instellingen zullen steeds meer en steeds openlijker in het Engels gaan functioneren en communiceren. Dat geldt nog meer voor de hele Europese burgermaatschappij die deze instellingen in groeiende mate naar Brussel trekken: journalisten, lobbyisten, consultancy- en advocatenkantoren en de meest diverse verenigingen. Aan de Est die al moeite heeft gedaan om Russisch en Lets te leren, kunnen we redelijkerwijze vragen dat hij ook het Engels leert, de taal die essentieel is om te kunnen functioneren in de Europese instellingen en daarrond. Maar hoe kunnen we blijven verwachten dat hij ook een van de of zelfs beide officiële talen van Brussel leert, omdat een speling van het lot van onze nationale hoofdstad ook de politieke hoofdstad van de Europese Unie heeft gemaakt? Faciliteiten voor het Engels zijn onvermijdelijk. Die bestaan al in de realiteit, zelfs op politiek vlak. Zo werd bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 2006 voor de eerste keer een verkiezingsdebat in Brussel in het Engels gevoerd. Of ze onze landstalen nu spreken of niet, voortaan hebben alle Europese burgers stemrecht bij de gemeenteraadsverkiezingen. Bovendien is het van belang dat zij in Brussel, meer dan waar ook in Europa, ook stemrecht krijgen bij de gewestelijke verkiezingen. Dus zelfs op politiek vlak zijn faciliteiten voor de Europese lingua franca onvermijdelijk. Dat geldt nog meer voor de administratie en het onderwijs.

Maar let op: ook al moeten de Europeanen Brussel kunnen beschouwen als hun hoofdstad, dat betekent niet dat ze België mogen zien als hun kolonie. De convergentie naar één lingua franca is noodzakelijk, maar het respect voor de gelijkwaardigheid van de taalgemeenschappen in Europa impliceert dat deze over het recht moeten beschikken om hun taal te beschermen. Zij mogen van iedereen die zich blijvend op hun grondgebied wil vestigen verlangen dat zij de moed en de deemoed hebben hun taal te leren. Dat geldt in het bijzonder rond Brussel. Het taalkundige territorialiteitsbeginsel is geen absurd bodemrecht, maar een legitieme vraag aan nieuwkomers om zich niet te gedragen als kolonisatoren. Het is gemakkelijk om blind te zijn voor deze vraag als de eigen taal een machtige taal is die elke nieuwkomer spontaan aanleert. Maar in een context van ongelijkheid tussen talen leidt de wens tot communicatie tot de geleidelijke vervanging van de zwakste taal door de sterkste taal. De menselijke hoffelijkheid is het instrument waarmee talen worden uitgeroeid. De buitenlandse bevolking die wordt aangetrokken door de internationale betekenis van Brussel moet zich dus welkom voelen in de Vlaamse of Waalse randgemeenten, maar beseffen dat ze moeite zal moeten doen om de officiële taal te leren van het gewest dat hen ontvangt. Als die verplichting hen te veel is, dan kunnen zij zich, misschien iets kleiner behuisd, vestigen op het grondgebied van hun hoofdstad.

In Brussel zullen er dus altijd meer 'Europeanen' zijn, maar ze zijn niet en zullen nooit de enigen zijn. En we moeten tegen elke prijs vermijden dat ze dag en nacht in getto's leven. Er zijn geen zesendertig oplossingen om ervoor te zorgen dat dit geen vrome wens blijft. Er wordt een vierde grote Europese School gebouwd, die heel verstandig in Laken is geplaatst. Maar het moet duidelijk zijn dat dit de laatste is. Wat daarvoor in de plaats moet komen, op het niveau van kleuterscholen en lagere scholen, dat zijn scholen voor alle kinderen uit eenzelfde wijk, die nu naar scholen van de Vlaamse Gemeenschap, de Franse Gemeenschap en de Hoge Raad van de

Europese Scholen gaan. Dit moet gebeuren op een manier die het mogelijk maakt aan de specifieke behoeften van de gezinnen van Europese ambtenaren en van de talloze andere gezinnen die zich in Brussel vestigen vanwege de Europese instellingen tegemoet te komen; op een manier die het ook mogelijk maakt dat krachtig instrument voor de verspreiding van het Nederlands onder de Brusselse kinderen dat het onderwijs van de Vlaamse Gemeenschap in de afgelopen twintig jaar is geworden te behouden en uit te breiden; op een manier, tenslotte, die het mogelijk maakt de enorme ongelijkheden tussen de scholen van het onderwijs van de Franse Gemeenschap - nog groter in Brussel dan elders - ernstig aan te pakken. Niet echt een gemakkelijke maar wel een essentiële taak, en het Brusselse Gewest moet de bevoegdheden krijgen om zich ten volle aan die taak te kunnen wijden, willen we voorkomen dat de hoofdstad van Europa zich omvormt tot de hoofdstad van apartheid.

De Belgische uitdaging

Tot zover Brussel. Hoe zit het met de rest van het land? Dat hangt natuurlijk af van de toekomst die men daar voor ogen heeft. Het Brusselse Gewest kon niet en zal nooit worden geannexeerd door Vlaanderen, evenmin als door Wallonië. Ook kon het niet en zal het nooit worden afgebakend met inlijving van het grootste deel van haar Brabantse rand, inclusief bijvoorbeeld Brussel-Nationaal en Wavre-Louvain-la-Neuve. Een verstandig compromis, in het belang van de drie gewesten, zou zeker kunnen bestaan uit het ruilen van de aanhechting van enkele faciliteitengemeenten aan Brussel tegen de geleidelijke uitdoving van de faciliteiten in de andere en de aanvaarding van een versterking van het taalkundig territorialiteitsbeginsel. Maar dat belet nog niet dat de hoofdstad Brussel slechts het grote centrale gebied is van een veel grotere economische agglomeratie die zich eveneens uitspreidt over Vlaanderen en Wallonië. Dit onoverkomelijk feit — Brussel is moeilijker te verhuizen dan de UCL — verwijst elk separatistisch of confederaal scenario naar het rijk der fabelen en garandeert dat het federale België ons allemaal zal overleven. Maar de Belgische federatie kan en moet beter functioneren. Daarom moeten we de instellingen blijven hervormen, onder meer door het creëren van een federale kieskring voor een deel van de Kamerzetels en door verder te sleutelen aan de bevoegdheidsverdeling.

Maar de taak die op ons zit te wachten is ook taalkundig van aard. Het verwerven van een derde gemeenschappelijke taal is immers verre van een perfect substituuut voor de beheersing van de taal van de buur. Hoe beter de Walen en de Vlamingen Engels spreken, hoe minder de motivatie en de gelegenheden om de andere landstaal te spreken. Dat is natuurlijk slechts een concrete demonstratie van een zeer algemeen obstakel dat ook de Europese doelstelling 'moedertaal + 2' zo onrealistisch maakt, namelijk het feit dat één van de twee vreemde talen die men naast de moedertaal leert voor het hele Europese continent dezelfde is. In België hebben we dan nog een goed vertrekpunt. Van de hele Europese Unie (en misschien zelfs de hele wereld) is Vlaanderen duidelijk het niet-officiële Franstalige gebied waar het Frans het best wordt beheerst (53,5% van de Vlamingen spreekt goed of zeer goed Frans, drie keer meer dan de Portugezen, die na hen de meest francofile Europeanen zijn). En Wallonië is nog veel duidelijker het enige niet-officiële Nederlandstalige gebied waar het Nederlands het best wordt beheerst (dertig keer beter dan in

Duitsland, dat op de tweede plaats komt). Maar ten gevolge van de verspreiding van het Engels is de opdracht veel moeilijker dan in het verleden, vooral in Wallonië. Mochten de Walen niet bestaan, dan nog hadden de Vlamingen goede redenen om het Frans te leren, bijvoorbeeld om zich verstaanbaar te maken in Lille of St Tropez, in Montreal of in Kinshasa. Maar indien de Vlamingen niet bestonden, dan zouden de Walen geen Nederlands gaan leren om Max Havelaar of Joachim van Babylon in de originele taal te lezen en nog minder om zich verstaanbaar te maken bij de Nederlanders, die zich tegenwoordig bijna beter op hun gemak voelen met het Engels dan met hun eigen moedertaal.

Laten we er dus geen doekjes om winden: in België en evengoed in Zwitserland, kan alleen een doelbewust beleid, aan beide kanten gekoppeld aan een grotere gestrengheid? bij de toepassing van het taalkundige territorialiteitsbeginsel, de vooruitgang of zelfs alleen maar de niet-achteruitgang van de kennis van de andere taal mogelijk maken. Belangrijker dan de versterking van de onderwijsverplichting om eerst 'de taal van de buur' te leren, is het creëren van de motivatie en de gelegenheden om de taal te leren, door het aantal contacten te vergroten en door te rekenen op de positieve spirale die zo ontstaat: meer contacten leggen, dat betekent het plezier ontdekken om binnen te treden in een wereld die zo dichtbij is en toch zo anders; dat betekent ook ontdekken dat het een groot privilege en geen opgave is om de taal van de ander te spreken; en dat betekent het verpulveren van een handvol simplistische vooroordelen die in de weg staan van de wens om elkaar beter te leren kennen, om van elkaar te leren en om samen te werken.

De Vlamingen noch de Walen zullen ooit verhuizen. Ze zijn dus tot het einde der tijden bestemd elkaars burens te zijn en bovendien met de Brusselaars een agglomeratie te delen waaraan een groot deel van hun dynamisme te danken is, vandaag maar ook in de toekomst. Het lijkt bijgevolge wijs op taalkundig vlak, net zoals op alle andere vlakken, resoluut van de nood een deugd maken.

All rights reserved Philippe Van Parijs

Brussels Studies, het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel - www.brusselsstudies.be
Hoofdredacteur: Michel Hubert, *Facultés Universitaires Saint-Louis, RIB - Réseau Interdisciplinaire de recherches sur Bruxelles*
Redactiesecretaris: Grégoire Polet
Adjunct-redactiesecretaris: Roel De Groof

RIB - Réseau Interdisciplinaire de recherches sur Bruxelles
Facultés Universitaires Saint-Louis
Kruidtuinlaan, 43
1000 Brussel (België)